

Xafiza Abdullayeva

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Madaniyat va san'at menejmenti" kafedrası dotsenti
E-mail: hafiza05550@mail.ru
ORCID: 0009-0005-8035-0709*

SHAHAR MUHITINING MODERNIZATSIYASI VA AHOLI MADANIY EHTIYOJLARINING O'ZGARISHI

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada shahar muhitining modernizatsiyalashuv jarayoni va uning aholi madaniy ehtiyojlariga ta'siri madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Shaharsozlik islohotlari, raqamlashtirish va jamoat maskanlarining transformatsiyasi kabi omillar zamonaviy shahar aholisining madaniy iste'moli, bo'sh vaqtni tashkil etish shakllari hamda ijtimoiy-madaniy o'zaro aloqalariga qanday ta'sir ko'rsatayotgani yoritiladi. Tadqiqotda O'zbekiston, xususan, Toshkent shahri misolida shahar muhiti modernizatsiyasining madaniy jihatlari ko'rib chiqiladi. Maqola shahar makonini "madaniy resurs" sifatida talqin qiluvchi zamonaviy nazariyalarga tayanadi.*

***Kalit so'zlar:** shahar muhiti, modernizatsiya, madaniy ehtiyojlar, shaharsozlik, ijtimoiy-madaniy transformatsiya, jamoat maskanlari, madaniy makon, urbanizatsiya.*

МОДЕРНИЗАЦИЯ ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ И ИЗМЕНЕНИЕ КУЛЬТУРНЫХ ПОТРЕБНОСТЕЙ НАСЕЛЕНИЯ

***Аннотация.** В статье с культурологической точки зрения анализируется процесс модернизации городской среды и его влияние на культурные потребности населения. Рассматривается влияние таких факторов, как реформы в сфере градостроительства, цифровизация и трансформация общественных пространств, на культурное потребление современного городского населения, формы организации досуга и социально-культурное взаимодействие. В исследовании рассматриваются культурные аспекты модернизации городской среды на примере Узбекистана, в*

частности города Ташкента. Статья опирается на современные теоретические подходы, рассматривающие городское пространство как «культурный ресурс».

Ключевые слова: городская среда, модернизация, культурные потребности, градостроительство, социально-культурная трансформация, общественные пространства, культурное пространство, урбанизация.

URBAN ENVIRONMENT MODERNIZATION AND THE TRANSFORMATION OF THE POPULATION'S CULTURAL NEEDS

Abstract. *This article examines the process of urban environment modernization and its influence on the transformation of the population's cultural needs from a culturological perspective. It analyzes how factors such as urban planning reforms, digitalization, and the transformation of public spaces affect the cultural consumption patterns, leisure forms, and socio-cultural interactions of the contemporary urban population. The study reviews the cultural dimensions of urban modernization using the example of Uzbekistan, particularly the city of Tashkent. The article draws on contemporary theories that interpret urban space as a "cultural resource".*

Keywords: *urban environment, modernization, cultural needs, urban planning, socio-cultural transformation, public spaces, cultural space, urbanization.*

Zamonaviy shaharlar tez sur'atlar bilan o'zgarmoqda: transport tizimlari yangilanmoqda, yashil hududlar va jamoat maskanlari qayta qurilmoqda, raqamli texnologiyalar shahar boshqaruviga faol tatbiq etilmoqda. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan shaharsozlik islohotlari, "Toshkent siti" kabi yirik loyihalar, "aqlli shahar" (smart city) konsepsiyasining joriy etilishi shahar muhitini modernizatsiyalashning yaqqol namunalaridir. Biroq bu jarayon ko'pincha faqat texnik-infratuzilmaviy hodisa sifatida talqin etiladi, uning madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan chuqur ijtimoiy-madaniy oqibatlari esa yetarlicha o'rganilmagan.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, shahar muhitining jismoniy o'zgarishi aholining turmush tarzi, bo'sh vaqtni o'tkazish shakllari, ijtimoiylashuv usullari va madaniy qadriyatlar tizimiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shahar makoni nafaqat yashash joyi, balki madaniy matn, ijtimoiy amaliyotlar maydoni sifatida ham namoyon bo'ladi [3, 10-p]. Muammoni nazariy jihatdan asoslash uchun K.Linch, J.Jeykobs, Sh.Zukin, A.Lefevr, M.Kastels kabi mualliflarning shahar makoni va madaniyat o'zaro aloqasiga bag'ishlangan asarlari tahlil qilindi [1, 46-p].

Tadqiqotning maqsadi – shahar muhitini modernizatsiyalash jarayoni bilan aholi madaniy ehtiyojlarining o'zgarishi o'rtasidagi bog'liqlikni madaniyatshunoslik metodologiyasi asosida tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: shahar madaniyati va modernizatsiya tushunchalarining nazariy-metodologik asoslarini yoritish; shaharsozlik jarayonlarining madaniy ehtiyojlar transformatsiyasiga ta'sir mexanizmlarini aniqlash; O'zbekiston, xususan, Toshkent shahri misolida zamonaviy tendensiyalarni ko'rib chiqish; jarayonda yuzaga kelayotgan ziddiyat va muammolarni tahlil qilish.

Tadqiqot madaniyatshunoslik fanining umumnazariy va maxsus metodlari majmuasiga asoslanadi. Tizimli yondashuv shahar muhitini yaxlit ijtimoiy-madaniy tizim sifatida, uning jismoniy, ijtimoiy va ramziy-madaniy qatlamlarini o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqish imkonini berdi. Semiotik tahlil metodi shahar makonini “matn” sifatida o'qish, undagi me'moriy va jamoat elementlarining madaniy ma'nolarini aniqlashda qo'llanildi [1, 46-p]. Qiyosiy-tarixiy metod yordamida shahar madaniyatining an'anaviy (mahalla) va zamonaviy (yangi turar-joy majmualari) shakllari o'zaro qiyoslandi.

Tadqiqot obyekti sifatida O'zbekiston shaharlari, xususan, Toshkent shahridagi so'nggi o'n yillikda amalga oshirilgan shaharsozlik loyihalari va ularning ijtimoiy-madaniy oqibatlari tanlandi. Tadqiqot predmeti – shahar muhitini modernizatsiyalash jarayoni bilan aholi madaniy ehtiyojlarining o'zgarishi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik. Manbaviy baza sifatida shahar madaniyati va

urbanistika sohasidagi xorijiy nazariy adabiyotlar [1, 8-b], O'zbekiston urbanizatsiyasi tarixi va demografiyasiga oid tadqiqotlar [7], shuningdek ochiq manbalardagi shaharsozlik loyihalari tavsiflari qo'llanildi.

Tadqiqot quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi: 1) mavzuga oid nazariy manbalarni tanlash va tizimlashtirish; 2) shaharsozlik jarayonlarining madaniy ehtiyojlarga ta'sir mexanizmlarini konseptual jihatdan ta'riflash; 3) Toshkent shahri misolida tavsifiy keys-tahlil o'tkazish; 4) aniqlangan tendensiya va ziddiyatlarni umumlashtirish hamda muhokama qilish. Tadqiqot xarakteriga ko'ra sifat (konseptual-tavsifiy) tahlilga asoslangan bo'lib, statistik so'rovnoma yoki miqdoriy o'lchovlarni o'z ichiga olmaydi.

Shahar makonining madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan talqini

Tahlil shuni ko'rsatdiki, madaniyatshunoslikda shahar tushunchasi faqat me'moriy-fazoviy tuzilma sifatida emas, balki murakkab semiotik va ijtimoiy-madaniy tizim sifatida talqin etiladi. K.Linch shahar obrazini o'rganar ekan, kishilarning shahar makonini idrok etishi uning fizik tuzilishi bilan bir qatorda ramziy-madaniy jihatlariga ham bog'liq ekanini asoslab bergan edi. J.Jeykobsning fikricha, shahar hayotining jonliligi va xilma-xilligi ko'cha darajasidagi kundalik ijtimoiy o'zaro aloqalar orqali ta'minlanadi; modernizatsiya jarayonida bu "tirik" ijtimoiy to'qima ko'pincha e'tibordan chetda qoladi [2, 143-p].

Sh.Zukin madaniyatni zamonaviy shahar iqtisodiyoti va siyosatining muhim resursiga aylanganini ta'kidlab, madaniy makonlarning tijoratlashuvi masalasini ko'tarib chiqadi. A.Lefevrning "shaharga huquq" konsepsiyasi shahar aholisining o'z yashash makonini shakllantirishda ishtirok etish huquqini ilgari suradi [4, 52-p], M.Kastels esa shaharlarning global axborot oqimlariga integratsiyalashuvi mahalliy madaniy amaliyotlarni qanday o'zgartirishini ko'rsatadi [5, 376-p]. Ushbu nazariy natijalar shahar modernizatsiyasini yaxlit ijtimoiy-madaniy jarayon sifatida tahlil qilish uchun konseptual asos bo'lib xizmat qildi. Shaharsozlik jarayonlarining madaniy ehtiyojlar transformatsiyasiga ta'siri Tahlil natijalariga ko'ra, shahar muhitining jismoniy o'zgarishi aholining madaniy ehtiyojlari tizimida uch

yo'nalishda parallel o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Birinchidan, jamoat maskanlarining ko'rinishi va vazifasi o'zgarmoqda: an'anaviy madaniyat uylari, kutubxonalar bilan bir qatorda savdo-ko'ngilochar majmualari, coworking makonlari, ijodiy klasterlar paydo bo'lmoqda. R.Oldenbug ilgari surgan "uchinchi makon" tushunchasi zamonaviy shaharda yangi shakllarda – kafelar, kitob do'konlari, ochiq jamoat bog'lari orqali namoyon bo'lmoqda [6, 16-p].

Ikkinchidan, raqamlashtirish jarayoni madaniy iste'mol shakllarini tubdan o'zgartirmoqda: aholi, ayniqsa yosh avlod, madaniy mahsulotlarni tobora ko'proq raqamli platformalar orqali iste'mol qilmoqda, natijada jismoniy shahar makoni bilan bir qatorda virtual madaniy makon ham shakllanib, o'zaro ta'sirlashuvchi yagona madaniy muhitga aylanmoqda. Uchinchidan, shaharsozlik islohotlari bo'sh vaqtni o'tkazish an'alarini o'zgartiradi: mahalla darajasidagi norasmiy muloqotdan tashkillashtirilgan, ko'pincha tijoratlashgan bo'sh vaqt shakllariga o'tish kuzatildi.

Toshkent shahri misolidagi tendensiyalar

O'zbekiston hududida urbanizatsiya jarayoni uzoq tarixiy ildizlarga ega bo'lib, mustaqillik yillarida yangi bosqichga ko'tarildi [7, 61-p]. Keys-tahlil natijalariga ko'ra, Toshkent shahrida amalga oshirilayotgan yirik shaharsozlik loyihalari – "Toshkent siti" biznes markazi, yangi turar-joy majmualari, jamoat bog'lari va piyodalar zonalarining kengaytirilishi shahar qiyofasini tubdan o'zgartirmoqda. Bu jarayon bilan bir qatorda yangi madaniy makonlar ham shakllanmoqda: zamonaviy uslubda qayta ta'mirlangan kutubxonalar, yoshlar uchun ijodiy klasterlar, ko'cha san'ati namunalari, ochiq havoda o'tkaziladigan madaniy tadbirlar maydonlari. Shu bilan birga, an'anaviy mahalla instituti – o'zbek shahar madaniyatining tarixiy o'zagi yangi turar-joy majmualari bilan yonma-yon mavjud bo'lib, ikki turdagi ijtimoiy-madaniy uyushuv (mahalliy-jamoaviy va zamonaviy-individuallashtirgan) o'rtasida o'ziga xos madaniy dialog kuzatiladi. Shuningdek, avlodlararo farq yaqqol namoyon bo'lmoqda: yosh avlod zamonaviy jamoat maskanlari va global madaniy oqimlarga ochiqroq bo'lsa, katta yoshdagi aholi

ko'proq an'anaviy shakllarga mahalla yig'inlari, milliy bayramlar, mahalliy hunarmandchilik an'alariga ustuvorlik beradi. Olingan natijalar shahar muhitini modernizatsiyalash jarayonining ko'p qatlamli va ziddiyatli xarakterga ega ekanini ko'rsatadi. Birinchidan, shaharsozlik o'zgarishlarining sur'ati ko'pincha madaniy merosni saqlash imkoniyatlaridan tezroq kechadi, natijada tarixiy muhitning ayrim madaniy-ramziy qatlamlari yo'qolish xavfi ostida qoladi. Bu holat J.Jeykobs ta'kidlagan "tirik ijtimoiy to'qima"ning zaiflashishi haqidagi xulosani amaliy jihatdan tasdiqlaydi [2, 143-p]. Ikkinchidan, shahar markazi va chekka hududlar o'rtasida madaniy infratuzilma taqsimotida nomutanosiblik saqlanib qolmoqda: zamonaviy madaniy makonlar asosan markaziy hududlarda jamlanib, chekka tumanlar aholisi bunday xizmatlardan kamroq bahramand bo'lmoqda bu Sh.Zukin ilgari surgan madaniy makonlarning tijoratlashuvi va notekis taqsimlanishi haqidagi qarashlar bilan uyg'un keladi [3, 24-p]. Uchinchidan, global madaniy oqimlarning kuchayishi mahalliy madaniy o'ziga xoslikni saqlash bilan bog'liq masalalarni keltirib chiqaradi – R.Florida ta'kidlaganidek, "ijodiy sinf" va global shahar madaniyati o'rtasidagi bog'liqlik mahalliy an'analarga nisbatan tanlab yondashuvni talab qiladi [8, 218-p]. To'rtinchidan, raqamli tafovut turli avlod va ijtimoiy guruhlar o'rtasida madaniy resurslardan foydalanish imkoniyatlarining notekis taqsimlanishiga olib kelmoqda. Umuman olganda, natijalar shuni tasdiqlaydiki, shahar muhitini modernizatsiyalash jarayonini faqat texnik-infratuzilmaviy emas, balki A.Lefevr va M.Kastels asarlarida ilgari surilgan gumanitar-madaniy nuqtayi nazardan ham baholash zarur [4, 52-p; 5, 376-p], zero aynan shu yondashuv orqali an'anaviy va zamonaviy qadriyatlar o'rtasidagi muvozanatni tushunish mumkin bo'ladi.

Xulosa o'rnida aytish mumkin, shahar muhitining modernizatsiyasi faqat me'moriy-infratuzilmaviy hodisa bo'lmay, balki aholining madaniy ehtiyojlari, qadriyatlar tizimi va ijtimoiylashuv shakllarini tubdan o'zgartiruvchi kompleks ijtimoiy-madaniy jarayondir. Tadqiqot davomida qo'llanilgan tizimli va semiotik yondashuvlar shahar makonini nafaqat fizik, balki ramziy-madaniy hodisa sifatida

ko'rib chiqish imkonini berdi, bu esa modernizatsiya jarayonining ko'p qatlamli tabiatini ochib berishga xizmat qildi. Shahar makonining jismoniy o'zgarishi yangi jamoat maskanlarining paydo bo'lishi, raqamlashtirish, transport va yashil hududlarning qayta tashkil etilishi aholining bo'sh vaqtni o'tkazish, madaniy mahsulotlarni iste'mol qilish va o'zaro ijtimoiy aloqa o'rnatish usullarida sezilarli o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda, natijada an'anaviy jamoaviy amaliyotlar bilan zamonaviy individuallashtirilgan turmush tarzi o'rtasida yangicha munosabatlar shakllanmoqda. K.Linch, J.Jeykobs, Sh.Zukin, A.Lefevr va M.Kastels kabi mualliflar tomonidan ishlab chiqilgan nazariy yondashuvlar shahar makonini madaniy resurs va ijtimoiy amaliyotlar maydoni sifatida talqin etish imkonini beradi, bu esa modernizatsiya jarayonlarini faqat texnik emas, balki gumanitar-madaniy nuqtayi nazardan ham baholash zaruratini asoslaydi va tadqiqot natijalarining nazariy asoslilikini ta'minlaydi.

O'zbekiston, xususan Toshkent shahri misolida ko'rib chiqilgan jarayonlar shuni tasdiqlaydiki, zamonaviy shaharsozlik islohotlari bilan bir qatorda an'anaviy mahalla instituti hamon muhim ijtimoiy-madaniy vazifani bajarib kelmoqda, biroq ikki tizim – an'anaviy va zamonaviy o'rtasida yangi muvozanat hali izlanish bosqichida turibdi. Bu holat shaharning nafaqat fizik, balki madaniy-ramziy makon sifatida ham uzluksiz o'zgarish jarayonida ekanini ko'rsatadi: bir tomondan yangi turar-joy majmualari, ijodiy klasterlar va raqamli madaniy xizmatlar shahar hayotiga zamonaviy dinamizm olib kirsam, ikkinchi tomondan mahalla, an'anaviy bayramlar va mahalliy hunarmandchilik kabi institutlar jamoaviy xotira va madaniy barqarorlikning tayanchi bo'lib qolmoqda. Avlodlararo farqlar, markaz va chekka hududlar o'rtasidagi madaniy infratuzilma tengsizligi, madaniy merosni saqlash bilan modernizatsiya sur'ati o'rtasidagi nomutanosiblik hamda global va mahalliy madaniyat o'rtasidagi kuchayib borayotgan o'zaro ta'sir bularning barchasi shahar muhiti modernizatsiyasining ko'p qatlamli va ziddiyatli xarakterini yana bir bor tasdiqlaydi hamda ushbu jarayonni bir tomonlama emas, balki turli ijtimoiy guruhlar manfaatlarini hisobga olgan holda kompleks tarzda tushunish zarurligini ko'rsatadi.

Shu tariqa, shahar muhitini modernizatsiyalash jarayonini madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, u zamonaviy shaharning insonparvar va madaniy jihatdan barqaror rivojlanishini ta'minlashning muhim shartlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari shaharsozlik va madaniyat sohalarining bir-biridan ajralmas ekanini, shahar makonidagi har qanday jismoniy o'zgarishning muqarrar ravishda ijtimoiy-madaniy oqibatlarga ega bo'lishini yana bir bor asoslab beradi. Binobarin, shahar muhitini modernizatsiyalash bu nafaqat infratuzilmani yangilash, balki jamiyatning madaniy o'z-o'zini anglashi, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy hamjihatlik shakllarining ham uzluksiz yangilanish jarayoni ekanligini tan olishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lynch K. *The Image of the City*. – Cambridge, MA: The MIT Press, 1960. – 194 p.
2. Jacobs J. *The Death and Life of Great American Cities*. – New York: Random House, 1961. – 458 p.
3. Zukin S. *The Cultures of Cities*. – Oxford: Blackwell Publishers, 1995. – 322 p.
4. Lefebvre H. *Le Droit à la ville*. – Paris: Anthropos, 1968. – 164 p.
5. Castells M. *The Rise of the Network Society*. – Oxford: Blackwell Publishers, 1996. – 556 p.
6. Oldenburg R. *The Great Good Place*. – New York: Marlowe & Company, 1989. – 384 p.
7. Ата-Мирзаев О.Б., Гентишке В., Муртазаева Р., Салиев А. *Историко-демографические очерки урбанизации Узбекистана*. – Ташкент: Университет, 2002. – 125 с.
8. Florida R. *The Rise of the Creative Class*. – New York: Basic Books, 2002. – 434 p.